

Avsnitt 2: "Lång väg till snabbt genombrott"

[MUSIK]

Berättarröst 1: Ett telegram om det tyska kejsardömets kollaps den 9 november:

Berättarröst 2: Kejsaren har avgått och flytt. Republik har utropats. Socialdemokraterna tar över. Revolutionära socialister och väpnade högerextremister mobiliserar sina styrkor.

Berättarröst 1: Den svenska regeringen tar tillfället i akt. Man publicerar den 14 november en kommuniké där reformplanen presenteras, utformar en proposition till den extrariksdag som egentligen var tänkt att handla om andra frågor samt uppmanar arbetarna att ge regeringen sitt aktiva stöd. Fackföreningarna värnar om samhällslugnet och försvarar regeringen mot vänstersocialisternas revolutionära paroller, exempelvis uppmaningen den 11 november om storstrejk. Med oron runt Europa som stöd förklarar regeringen:

Företrädare för regeringen: Bara en full demokratisering kan förhindra social oro också här i Sverige. Författningsfrågan måste lösas nu!

Berättarröst 1: Högern hade så sent som på den ordinarie vårriksdagen 1918 sagt blankt nej, nu gällde det för regeringen att passa på i det förtätade läge som uppstått. Högern, i form av Allmänna Valmansförbundet, är skakad och samlas till möte.

Företrädare för Allmänna valmansförbundet: Vi har redan släppt motståndet mot kvinnornas rösträtt. Kanske kan vi hoppas på att de röstar mer konservativt än männen? Den graderade skalan måste också falla. Men låt oss för stabilitetens skull rädda andra hinder för rösträtten så att tvåkammerssystemet inte faller samman, och vårt inflytande med det. Vi kan knappast göra något annat.

Berättarröst 1: Två representanter för samhällsfred och mot radikal politik, kungahuset och storföretagen, träder nu in på scenen för att påverka högern: Kung Gustaf V och näringslivet.

Kung Gustav V: Jag måste se till så att landet inte hamnar i kris, med uppror eller andra problem som följd. Högern måste ge med sig!

Företrädare för industrin: Samhällsfred och lugn på arbetsmarknaden det är A och O för oss i industrin. Regeringens reform är inte så farlig. Högern måste ge med sig!

Berättarröst 1: Dramatiken förflyttas i början av december till riksdagens mötesrum. Förhandlingarna i det Särskilda utskott som tillsatts, förs över till en mindre grupp där regeringspartierna och högern är representerade. Senare fortsätter dramat i en ännu mindre grupp på fyra innan överenskommelsen är klar. Triumferande utropar de:

Berättarröst 2: Så här får det bli! Allmän och lika kommunal rösträtt vid 23 år, för minst ett av de tre senaste åren måste skatten vara betald, för landstingsvalen krävs 27 år vilket också är gränsen för valbarhet. Till andra kammaren krävs också 23 år.

Kerstin Söderman (KS): Hej och välkomna till Arkivpodden och det andra avsnittet i serien Demokratijubiléet. Jag heter Kerstin Söderman och idag sänder vi från Riksarkivet Marieberg. Med mig i studion som gäst har jag Torbjörn Nilsson, professor vid institutionen för historia och samtidsstudier vid Södertörns Högskola. Välkommen Torbjörn!

Torbjörn Nilsson (TN): Tack för det!

KS: Det är ju 100 år sedan sen allmän och lika rösträtt infördes i Sverige och idag ska vi fokusera på händelseförloppet. Vad var det för text vi hörde?

TN: Det var en text som jag har skrivit som kallades ”Sista akten i rösträttsdramat” som var ett sätt att gestalta det här slutskedet hösten 1918 när demokratin blev helt fullständig så att säga. Det är en text som finns på en sajt som heter Demokrati100 där olika artiklar och annat kring den här rösträtten, dess hela historia, inte bara slutskedet som finns och den sajten Demokrati100 den har jag arbetat med.

KS: Det låter ju som att det var snabbt avklarat. Kan det verkligen ha gått så enkelt?

TN: Nej, det som är intressant är ju att det är som en kombination av lång startsträcka och en snabb finish skulle man kunna säga. Det vill säga att frågan blev aktuell redan under strax efter mitten av 1800-talet kan man väl säga och att det först då i slutskedet hösten, senhösten 1918 som det gick med en väldig fart. Jag tycker att det är intressant den här blandningen av snabbhet och liksom långsamhet.

Om vi då ska ta en snabbkurs ändå om rösträttens historia så kan det vara lämpligt att börja omkring 1867 då den nya tvåkammardagen börjar. Där vi har två kamrar, första kammaren och andra kammaren. Där var det ganska komplicerade rösträttsbestämmelser. Den andra kammaren så måste man uppfylla inkomstkrav eller förmögenhetskrav och det gjorde att ungefär 20 procent av de vuxna männen kunde rösta. Den första kammaren så vilade den på kommunala rösträtten och den var graderad efter inkomst och förmögenhet vilket gjorde att de som hade egendomar och höga inkomster dominerade och kom att dominera i första kammaren också. Så det var ett väldigt sinnrikt system och det gjorde också att det var besvärligare kanske, att ändra. Om man jämför till exempel med Norge där man hade en kammare i stortinget och då ändrade man helt enkelt rösträttsbestämmelserna bara, men här var det flera saker som hängde ihop.

1867 så fanns det ju inga, vad ska jag säga, omfattande krav på full rösträtt och så vidare utan det dröjde ju med industrialisering och med folkrörelserna växer fram och partiväsendet kommer igång strax före 1900. Innan då de här frågorna blev skarpa kan vi väl säga. Då gällde det ju då, dels att alla män skulle få rösta, det gällde ju också att kvinnorna skulle få rösta för de var ju inte med överhuvudtaget i det här ursprungliga systemet från 1867. Och dessutom att man skulle göra den kommunala rösträtten lika för alla. Så det var ju de tre inslagen i rösträttsfrågan som också gjorde det ganska komplicerat.

Det bildades olika rösträttsorganisationer då 1890-talet där man slöt sig samman för att driva de här kraven. Det fanns ju ett visst stöd i riksdagen för de här frågorna och det ökade ju. Liberalerna, de flesta av dem i alla fall, var för en utökad eller full rösträtt och naturligtvis socialdemokraterna. Men de var ju än så länge ganska få. Ett par år in på 1900-talet var det bara fyra stycken i andra kammaren eller någonting sådant. Så huvudsakligen var det i början liberalerna. Men socialdemokrater fanns ju inom fackföreningsrörelsen och andra folkrörelser så att man drev ju på där. De som var emot var ju huvudsakligen den politiska högern kan vi säga. Dels de som behärskade första kammaren där det var, man kan väl säga, de absolut

[BAKGRUNDSLJUD KLIRR AV PENGAR]

mest förmögna i landet. Godsägare, finansmän, ämbetsmän och några också självägande bönder som kunde komma in där. Så att högern, de konservativa, var emot. Men, det blev ju också så småningom, så sker ju en förändring och man börjar acceptera åtminstone reformer, om än inte full rösträtt. Det gjorde att det skedde ändå en viss utveckling men den var inte särskilt omfattande och den nöjde sig inte rösträttsförekämparna med. Kvinnorna, som också menade att deras egna organisationer inte drev kvinnorösträtten särskilt mycket, utan menade att de bara favoriserade männens rösträtt, de bildade då Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt som då kom 1903. Som då var ett sätt att engagera kvinnor för att driva på utvecklingen. Men där skulle det ändå dröja ett par decennier innan det slog igenom fullt ut.

De här tankarna att man, ändå någonting måste reformeras, det vill säga att de konservativa började se behovet av det, ledde ju fram till att vi, det vill säga Sverige, 1909 fick en i stort sett allmän rösträtt för män till andra kammaren. Det var en, man brukar säga det var en konservativ, en samhällsbevarande reform. Därför att å ena sidan så öppnade man då för, det blev i praktiken kanske 80, 85 procent av de vuxna männen som kunde rösta. Fortfarande inte kvinnorna. Däremot så fanns det ju då den här graderade rösträtten som styrde första kammaren, den fanns kvar även om man minskade antalet röster som de mest förmögna kunde få. Man kunde få högst 40 röster i de kommunala valen. Men det var ändå tillräckligt mycket för att den konservativa karaktären av första kammaren ändå skulle bevaras efter 1909.

Det var ju Arvid Lindman och hans konservativa regering som genomförde det här och det har ju ibland framställts som, det är missvisande, som att det var då som Sverige fick rösträtt. Det var med många modifikationer man kan säga att det genomfördes då. Men, hur som helst så var det ett sätt att försöka kanske skjuta upp avgörandet eller att genomföra någonting som var tillräckligt för att även en del liberaler skulle acceptera det. Lindman hade nog tanken att det här systemet skulle kunna leva vidare bra länge. Men, så blev det ju inte.

[MUSIK INTERNATIONALEN

Upp, trälar uti alla stater, som hungern bojar lagt uppå. Det dånar uti rättens krater, snart skall uppbrottets timma slå. Störtas skall det gamla snart i gruset. Slav, stig upp för att slå dig fri! Från mörkret stiga vi mot ljuset, från intet allt vi vilja bli. Upp till kamp emot kvalen. Sista striden det är, ty Internationalen åt alla lycka bär. Upp till kamp emot kvalen. Sista striden det är, ty Internationalen åt alla lycka bär.]

[MUSIK KUNGSSÅNGEN

Ur svenska hjärtans djup en gång en samfälld och en enkel sång, som går till kungen fram!
Var honom trofast och hans ätt, gör kronan på hans hjässa lätt, och all din tro till honom sätt,
du folk av frejdad stam!]

TN: Ja, det vi har lyssnat på här är ju två sånger som på något sätt kan illustrera de här motsättningarna i samhället i Sverige i början på 1900-talet. Först Internationalen med arbetarrörelsens paradsång som handlar om broderskap över gränserna och som handlar om att de arbetande skulle sluta sig samman och så vidare och som ju hade använts innan 1900-talet också men det var väl från 1890-talet och den används ju än idag. Så det är liksom den ena polen i det här samhällsläget. Och den andra sången, Kungssången är ju en mera monarkistisk sång som lyfter fram kungadömet och en nationell tradition som måste bevaras och så vidare. Så att lite förenklat kan man säga att de här två sångerna är en slags berättelse

om samhällsklimatet, det politiska klimatet i Sverige i början av 1900-talet. Men, samtidigt så innebär det lite av en förenkling därför att det skedde samtidigt mycket. De här två polerna närmade sig på sätt och vis varandra. Man kan säga att socialdemokratien hade ju, arbetarrörelsen hade ju börjat växa in i samhället, hade börjat få poster i kommuner och i landsting och också allt fler i riksdagen. De hade tidningar, de hade kulturorganisationer, det fanns folkrörelser som hade lokalt och centralt inflytande. Så att på det sättet så blev man en del av samhället på ett annat sätt. Dessutom så kan man säga att internationalismen inte överlevde, den blev kanske det första offret för första världskriget 1914. Därför, man hade ju tänkt och man hade proklamerat att de olika socialdemokratiska partierna skulle vägra att gå ut i strid

[BAKGRUNDSLJUD STRIDSLJUD]

men överallt i Europa så deltog de i striderna för sitt land och därmed inte följde internationella broderskapet. Så det gjorde att förändringarna var på väg.

När vi då börjar komma in första världskriget, efter några år så kan man ju säga då att den här entusiasmen för själva krigsdeltagandet, det fanns ju trots allt en sådan, men åren med massdödande i skyttegravar och så vidare gjorde ju att man succesivt så svängde ju den här uppslutningen kan vi säga och slutet av kriget kring 1917 och 1918 så blev det liksom sociala protester i flera länder. Vi har 1917 så störtas tsardömet i Ryssland på våren och sedan griper bolsjevikerna makten i en kupp på hösten och etablerade en regim som man trodde skulle vara några veckor, men som varade betydligt längre förstås. Också i Finland var det inbördeskrig mellan vita och röda. I Tyskland, så när Tyskland tvingades kapitulera, så kejsaren abdikerade och det utropades en republik. Även där var det sociala motsättningar och politiska motsättningar och även där fanns det mer revolutionära grupper som ville etablera något sovjetliknande bolsjevikiskt system istället för den sköra demokratin som inrättades. Så att den här hösten i världskrigets slutskede blir också en slags katalysator för förändringar i Sverige även om Sverige inte deltog i kriget så blev ändå dess konsekvenser det som gjorde att här har vi den snabba avslutningen. Här har vi finishen i rösträttsdramat hösten 1918.

En stor fråga under krigsåren i Sverige, det var ju livsmedelssituationen som blev akut då efter ett par år. Det gjorde också att det blev demonstrationer och det blev hungerdemonstrationer och mängder av aktiviteter för att förmå den då konservativa regeringen att lösa livsmedelskrisen. Det här gjorde också att det kunde bildas en liberal-socialdemokratisk regering från hösten 1917. Den hade tillräckligt stöd i andra kammaren. Andra kammaren hade ju då blivit mer vänsterinriktad sedan 1909 och nu kunde de här två rösträttspartierna om vi säger så, bilda en gemensam regering för att genomföra rösträtten färdigt.

Men, systemet var ju fortfarande så att den första kammaren som hade en konservativ dominans, den kunde ju säga nej till alla lagförslag. Det kunde andra kammaren också men just den här rösträttsfrågan så var det första kammaren som vägrade att den egna maktställningen skulle tas bort. Det kan ju i och för sig vara förståeligt, utifrån deras position, men det innebär ändå att rösträtten stod och stampade kan man väl säga. Men så, kring 1918, hösten 1918, det sitter som sagt den här vänsterregeringen som man kallade det. Då inkallades en extra riksdag. Riksdagen ägde ju rum vanligtvis på våren och så inkallade man en extra

[BAKGRUNDSLJUD SORL OCH KLUBBA SOM SLÅS I BORD]

riksdag till november och december. Då kan man ju efteråt kanske tänka jaha, det var för att genomföra rösträtten då, men det var det inte. Utan en extra riksdag kan ju inte avgöra sådana saker så den här riksdagen var inkallad för att lösa frågan om tjänstemännens löner som hade släpat efter under kriget. Det var en ganska stor fråga i och för sig, men ju mer som tiden gick under hösten innan man hade hunnit mötas så blev ju den här rösträttsfrågan akut och republiken inrättas i Tyskland, sociala oron som jag nämnde förut och då tar regeringen, liberaler och socialdemokrater, initiativet och formulerar ett förslag som skulle tas i riksdagen. Alla frågor kunde inte beslutas därför att det här var en extra riksdag utan det måste gå via grundlagens former och så vidare. Men hur som helst så hade man då ett förslag som man förutsatte eller hoppades, det är svårt att säga, men att högern skulle acceptera. Skulle inte högern acceptera det utan säga nej som tidigare så skulle vi inte fått det här genombrottet hösten 1918.

Nu var ju läget så väldigt ansträngt, upphissat, så det började ju utövas påtryckningar på högergrupperna i riksdagen. Särskilt på de i första kammaren. Det var liksom en mängd olika samhällsbärande institutioner som började påverka. Vi hade ärkebiskopen,

[BAKGRUNDSLJUD KYRKKLOCKOR]

från hovet så kom det, vad ska man säga, man bad att de skulle ge med sig för att inte riskera något ännu värre. Det var ungefär så man såg det. Det kunde ju bli revolution, kanske det kunde ha blivit något annat. Monarkin kanske skulle fällas. Och även då från industrigrupper som menade att vi måste ha social lugn, vi måste ha ett ordnat system för att kunna utvecklas vidare. Det ledde till att högern faktiskt då november 1918 gav med sig att acceptera det. Man fick ett par mindre frågor som man önskade så att säga. Det gällde vilka som skulle undantas om man inte hade betalat skatt och sådana saker. Det fanns en del sådana mindre frågor där man fick igenom men i huvudsak så var det en reträtt från högerens sida. Man accepterade då att den orättvisa kommunala rösträtten skulle avskaffas, man tog bort ett par sådana där rösträttshinder som hade funnit med sedan 1909. Och man utfäste sig att, man skrev en överenskommelse som innebar att kvinnorösträtten skulle genomföras genom ett första beslut i riksdagen 1919, året efter ett val och sedan andra beslutet under 1921. Det var så det måste ändras i regeringsformen för att kvinnorna skulle kunna få rösträtt till riksdagen.

Då kanske man kan säga jaja, men det hade ju de kanske kunnat ändra sig och vägra att rösta mera formellt under 1919 då men det gjorde man ju inte. Man får väl ändå tänka sig här hade högern bundit upp sig för ett visst beslut och högern var ju de som främst hade talat om, att man skulle följa lagar och bestämmelser och följa traditioner så att det var egentligen inte aktuellt att man skulle 1919 börja riva upp det som man hade kommit fram till 1918.

KS: Du har ju nämnt flera saker som hände som hade betydelse för händelseutvecklingen. Men, Torbjörn, går det att säga vad det var som egentligen fällde avgörandet så att vi fick demokrati i Sverige och att första kammaren till slut gav med sig?

TN: Ja, även där så får man ju på något sätt föra samman både de längre utvecklingslinjerna och den akuta situationen. Nu hade det ju under ett par decennier så hade frågan drivits och hade flyttats lite försiktigt framåt på olika sätt. Man kan ju också säga att i och med att männen hade fått rösträtt 1909 så uppstod det en situation, om man ska tänka lite konkret så här, att den adliga godsägarhustrun hade inte rösträtt men arbetarna på godset hade det. Det var väl kanske i längden ohållbart det också. Också från ett konservativt perspektiv. Så att det

spelade ju in, men framförallt så var det ju den här världskrigets, de internationella faktorerna som satte fart på det. För så sent som i början på hösten 1918 så fanns det inga tecken på att högern hade gett med sig. Det liksom kommer under de här snabba händelserika månaderna 1918. Så att man gav med sig. Samtidigt var man också orolig för, vad hade man gått med på. Hade man gått för långt? Det finns ju, Arvid Lindman som var högerledaren då, han skrev ju ett brev där han talade om, han hade svårt att sova på nätterna därför att han undrade över – gick vi alldeles för långt i våra eftergifter? - Skulle vi ha stått emot? Men lite resignerat så skriver han ändå - men vi hade ju inget annat val. Några som rimligtvis borde ha sovit gott det var ju de två ledande politikerna för rösträttsstriden. Det vill säga Hjalmar Branting, socialdemokraten och Nils Edén som var liberal och som var statsminister de här åren när rösträttsfrågan avgjordes. Det är väl så man kan det här, att i den situationen som uppstod i de internationella stormvindarna så hade man egentligen inte mycket till alternativ. Man hade ju också påtryckningar från sådana krafter i samhället som vanligtvis stödde högern och de konservativa.

KS: Tack Torbjörn! Onekligen ett spännande kapitel i Sveriges historia som vi har fått höra.

Valet i september 1921 var det första valet enligt de nya bestämmelserna om allmän och lika rösträtt. Det var det första valet då kvinnor fick rösta och kunde väljas och det var ett val då betydligt fler män än tidigare fick rösta och där varje persons röst vägde lika tungt. Men det fanns fortfarande grupper av människor som inte fick eller kunde rösta i riksdagsvalen. I nästa avsnitt av Arkivpoddens serie om Demokratijubiléet ska vi få höra mera om rösträttens begränsningar efter 1921. Då kommer Fia Sundevall hit och berättar om ett forskningsprojekt som hon leder. Tack för idag!

[MUSIK]